

Ignotus Pál és a Szép Szó

VERES András

ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézet, nyugalmazott tudományos tanácsadó, professor emeritus
ORCID: 0000-0003-0892-3662

IGNOTUS Pál and the *Szép Szó* literary journal

Abstract | IGNOTUS Pál wanted to help the young leftist generation, which was critical of the Hungarian status quo amid the rise and threat of Nazi power, to establish its own magazine. Although their collaboration was prompted by their opposition to the New Intellectual Front, which supported Prime Minister GÖMBÖS Gyula, their real driving force was to counterbalance *Válasz*, the journal that united the “popular” camp. IGNOTUS Pál and *Szép Szó* consciously sought to continue the “urban revolution” that had been marked by the turn-of-the-century literary journal *Nyugat*.

The study presents the background to the founding of *Szép Szó* and the relationships between its main figures. Although IGNOTUS was aware that JÓZSEF Attila posed a risk due to his illness and poor mental state, he still took him on, not only because he recognized the significance of his poetry, but also to ward off the racially based attacks that could be expected from official cultural policy and the folk camp. Although FEJTŐ Ferenc, who was involved in the editing, also took part in the ideological debates, IGNOTUS (until he chose to emigrate) remained the primary shaper of the intellectual image of the magazine. He was the successor to the bourgeois radical tradition—adapted to the changed circumstances—which in his father’s generation was represented above all by JÁSZI Oszkár’s liberal and socialist ideas.

They only partially succeeded in counterbalancing the challenge posed by *Válasz*. They had a real talent for criticism, but not for preaching, which they rejected from the outset.

The international situation also developed unfavorably for them. As early as 1936, it seemed that the whole of Europe was in crisis; the proliferation of dictatorships showed that the Nazi takeover was not a one-off aberration, but a developmental model. Both at home and in Europe, they represented a minority position – but this only increases the value of their stand.

Keywords | folk-urban debate, against anti-Semitism, JÓZSEF Attila, FEJTŐ Ferenc, NÉMETH László, ILLYÉS Gyula

* A *Testet öltött érv* című konferenciának a *Szép Szó* folyóiratról szóló *Vissza az értelemhez* alcímű szekciójában 2025. november 28-án elmondott előadás jegyzetekkel bővített, javított változata.

Írásomban nemcsak Ignotus Pálról lesz szó, hanem a *Szép Szó* alapításának háttéréről és legfőbb szereplőinek kapcsolatáról is. Az ismert adatokat néhány új szemponttal egészítem ki, és egyes vitatott kérdésekre is igyekszem választ találni. Ignotus Pál nézeteinek alapos bemutatására talán egy másik tanulmányban kerülhet sor.

Bár Fejtő Ferenc emlékezéseit célszerű óvatosan kezelni, mert hajlamos rá, hogy fölnagyítsa a maga szerepét, de azt az állítását hitelesnek gondolom, hogy *Ignotus is, József Attila is előbb külön-külön törekedett saját folyóirat alapítására*.¹ A költőt nemcsak az vezette, hogy verseinek biztos fórumot teremtsen, mivel publikálási lehetőségeit – joggal – túl szűkösnek találta, hanem az is, hogy érvényesnek tartott rendszerkritikus álláspontját maradéktalanul kifejthesse. Nem akármilyen utat járt be a népnemzeti Bartha Miklós Társaságtól az illegális kommunista párthoz való csatlakozásán, majd elhagyásán át az Új Szellemi Fronttal – hajdani népies elvbarátaival – való szembefordulásáig. Bősséggel volt újra hadakoznivalója.

Nehezebb megválaszolni, mi készítette Ignotus Pált önálló lap tervezésére, hiszen az *Esti Kurír* rendszeres vezércikkírójaként hangot adhatott mindenkori véleményének, sőt a kényesebb ügyekben még *A Toll* is rendelkezésére állt, melyet barátja, Zsolt Béla eleve polgárpukkasztó szándékkal szerkesztett. Ignotus korábban fordult szembe a népi mozgalommal, mint József Attila: saját ifjúkori megtévedésén lépett túl, amikor leszámolt a Szabó Dezső-féle nemzeti romantikával.² Bár az ő álláspontja is módosult az idők folyamán, de alapelveiben ritka állhatatosság jellemezte.

Annak a *polgári radikális* hagyománynak folytatója – természetesen a megváltozott körülményekhez igazodva –, melyet apja nemzedékében mindenekelőtt Jászi Oszkár liberális és szocialista elemekből szőtt felfogása képviselt. Ignotus már 1930-ban élesen bírálta az ifjú nemzedék Bartha Miklós Társaság néven fellépő csoportosulását, melynek nézeteit részben zavarosnak, részben pedig – kivált a mítoszba torkolló parasztromantikáját – kártekonynak tartotta.³ Korai barátságát József Attilával éppen azért mondta fel, mert a költő is csatlakozott e csoportosuláshoz, és munkatársa lett Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti fajvédő lapjának, az *Előőrsnek*.⁴

Fejtő méltán írta azt is, hogy Ignotus „új, szabad szellemű, nyugatias folyóiratot” akart elindítani, de ez aligha merítette ki lapalapító indítékait. Figyelemre méltó, hogy utólag a népi-urbánus vita legfontosabb szakaszaként *a harmincas évek elejét* jelölte meg, az *Előőrs* és *A Toll* folyóiratok irányvonalának szembenállását, tehát a *Válasz* és a *Szép Szó* közti küzdelmet *megelőző* időszakot.⁵ Ő maga már ekkor másoknál érzékenyebben és gyorsabban reagált a népi mozgalmat mintegy előkészítő Illyés Gyula és Németh László írásaira. Nemcsak a szerinte téves – antiszemita felhangoktól sem

1 Fejtő Ferenc, „József Attila, az útmutató” (1947), in Fejtő Ferenc, *Szép szóval*, szerk. SZÉCHENYI Ágnes, *Ars scribendi*, 156–181 (Budapest: Nyilvánosság Klub–Századvég, 1992), 171–172.

2 IGNOTUS Pál, „Népiség” (1959), in IGNOTUS Pál, *Jegyzetek a szabadságról*, szerk., tan. BOZÓKI András, 280–303 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2010), 286.

3 Ugyanakkor Ignotus figyelte arra is, hogy a Bartha Miklós Társaság a korábbi fajvédelmi eszmékből átcsapott „egy rokonszenves, lelkes szociális érzéssel áthatott, de nem minden pontján világos koncepcióba”, lásd IGNOTUS Pál, „»Mi fiatalok«” (1930), in IGNOTUS, *Jegyzetek...*, 43–45, 44.

4 Lásd IGNOTUS, „Népiség”, 290.

5 Uo., 289–290.

mentes – orientációjuk miatt tartotta fontosnak a vitát velük, hanem *a nemzedéket öszszefogni és vezetni kívánó* ambíciójuk miatt is. (Bár Németh László lett a népi mozgalom legfőbb ideológus szószólója, tényleges vezetője-szervezője Illyés Gyula volt.)

Ignotus Pál 1934-ben írta Németh László folytatásokban közölt emlékezésének antiszemita kitételeiről és az őt védeni próbáló Illyés Gyuláról, hogy

fiatalabb írók olyasmit kezdtek pengetni, hogy rendben van, ha zsidók élnek, lélegeznek és pénzt keresnek Magyarországon, rendben van az is, ha írnak néha, de tekintsék magukat mégis olyan elzárt közösségnek, amilyenek a szászok voltak a régi Erdélyben s ne akarjanak magyar szellemet irányítani. Németh László, ki a jugoszláviai *Kalangya* folyóiratban ezt a [...] szerencsétlen történelmi analógiát kiötlötte, későbbi cikkében ezt félig-meddig visszavonta, majd ismét, még erélyesebb formában megismételte – annyi változaton át, hogy végül mégis csak az eredeti zsidó-degradáló óhaj maradt meg benne hitelesnek. [...] A vitában, mely ekörül megindult, Németh Lászlónak védelmére kelt Illyés Gyula is egy cikkében, melyben kijelentette, hogy ő ugyan nem antiszemita, de ha zsidók éretlenek és gyanakvók az ő dunántúli mozgalmával szemben, az könnyen antiszemita irányba fordulhat...⁶

Jóllehet nem publikálta, de József Attila is fennakadt Németh László hivatkozott *Ember és szerep* című önéletrajzi írásán, melyet 1934 őszén elolvasott, föltehetően azért, mert kíváncsi volt az író *Nyugat*-beli működésének hátterére, kivált az ő *Nincsen apám se anyám* című verseskötetéről írt, lekezelő hangú bírálatának lélektani és esztétikai motívumaira. Bár ott erre nem kapott választ, de ahhoz kellő muníciót szerzett, hogy maró gúnnyal jellemezze Németh László karakterét, mint egocentrikus, exhibicionista, férfiatlan lélekét, aki természetesnek véli vezető szerepét nemzedékében, jóllehet nincs meg hozzá sem a bátorsága, sem a tehetsége.⁷

Igen érdekes, ahogy 1959-ből visszatekintve Ignotus felvázolta az „urbánus” szellem akadályokban bővelkedő útját. Úgy találta, hogy a századvégen még a népnemzeti irodalmat megszelídítve elfogadó Budapest is a „vidékiesség székhelye” volt, és csak a *Huszedik Század* és a *Nyugat* folyóiratok „urbánus forradalma” formálta modern szellemű metropolisszá, amely az uralkodó felfogás legnagyobb riadalmára elkezdte magához hasonítani a vidéket is. Tehát nem csupán a városi értelmiség radikalizálódott. A parasztság földéhségét pedig még a mérsékelt politikára hajló Móricz is lelkesen támogatta a Károlyi-éra alatt. 1919 után azonban a folyamat megtört, az ellenforradalom a falu nevében igyekezett megregulázni a várost, és persze kijátszotta a falut is. Ebben a föltöttebb anakronisztikus világban kezdte pályáját Ignotus Pál nemzedéke, és sajnálatos

6 IGNOTUS Pál, „Ki hát a »filoszemita«?” (1934), in IGNOTUS, *Jegyzetek...*, 235–241, 238.

7 József Attila kéziratban maradt szövege sokáig lappangott, de olvasható a kritikai kiadásban: JÓZSEF Attila, „[Németh László]” (1934), in JÓZSEF Attila, *Összes tanulmánya és cikke 1930–1937: Kritikai kiadás*, szerk., tan. TVERDOTA György, VERES András, SÁRKÖZI Éva és mások, 2 köt., 780–794 (Budapest: József Attila Társaság–L'Harmattan Kiadó, 2018).

módon a népi mozgalom úgy fordult a status quo ellen, hogy maga is a faluban látta az ország jövőjét.⁸

A népi-urbánus vitáról szóló irodalomban gyakran merül fel, hogy a népieknek táboruk volt, míg az urbánus oldalt csupán egyének képviselték. Valójában a népiek közösséggé kalapálódását is csak az 1934-ben alapított *Válasz* folyóirat tette lehetővé. Ahogy az induló *Nyugat*, a *Válasz* is nyíltan nemzedéki lap volt, az új, fiatal nemzedék fóruma, amely ugyan szélesre tárta a kaput *irodalmi anyagában*, de *publicisztikájában* kizárólag Németh László és a népiek irányát képviselte. Így óhatatlanul az a látszat keletkezett, mintha az egész nemzedék osztaná a népiek álláspontját.

A *Szép Szó*val mindenekelőtt e hamis látszatot kívánták eloszlatni és persze a maguk közösségét megteremteni. A népiek óvatlan ballépése, a Gömbössel való összefogás kísérlete után végképp szükségesnek látszott, hogy *a náci hatalom térnyerése és fenyegetése közepette, a magyar status quóval szemben kritikus nemzedék baloldala is hallassa hangját*. De látni kell, hogy bár Ignótus Pál és József Attila összefogásához az Új Szellemi Front elleni fellépés teremtett alkalmat, ám az igazi hajtóerőt a *Válasz* ellensúlyozása adta. Nem véletlenül mondta magát Ignótus az álreformok ellenfelének: elsősorban ezek meghirdetésében látta a retrográd erők megtévesztő retorikájának legfőbb eszközét.

Fontos tanúságtétel Radnóti Miklósné Gyarmati Fanni naplója, amely híven követi az eseményeket, de már ahogy megítéli őket, csak erős forráskritikával értelmezhető. Radnótiék ugyanis *nem vállalták* a nyílt irodalmi pártosodást, miközben fölöttébb ingatagnak érezték a maguk „köztes” helyzetét. Amikor 1935 áprilisában először merült fel az új lapalapítás terve, Radnótiék nem akármilyen dilemmaként élték meg, hogy választani kényszerülnek. Idézem a napló 1935. április 29-i bejegyzését:

Útközben meséli Mik [Radnóti Miklós], milyen nagy dilemmánk van megint. [...] Nagy vállalkozás lenne a *Válasz* leghengerlésére és a *Nyugathoz* hasonló. Persze benne lesznek József, Ignótus Pali és mind, akik a *Válaszból* kimaradtak. Így most ő az, akitől a Gyula [Illyés Gyula], mint a *Válasz* szerkesztője, verset vár. Esetleg maga alatt vágja a fát ezzel, mert a *Válaszban* való megjelenés nagyon ideiglenes jellegű a mai érában. Meddig tűrik, hogy zsidótól jöjjön vers. Míg ez, a Hatványé meg lenne alapozva. Viszont Gyulát sem lehet visszautasítani.⁹

Jóllehet Radnóti publikált a *Szép Szó*ban is, a napló igen elfogultan, helyenként kifejezetten rosszhiszeműen szól Ignótus Pálról, Fejtő Ferencről és Németh Andorról, József Attiláról pedig úgy vélekedik, hogy nem való közjük. Nem lehet kizárni, hogy Radnótiék döntést nem vállaló felelőssége is szerepet játszott a *Szép Szó* szerkesztőitől való elidegenedésükben.

⁸ IGNÓTUS, „Népiség”, 282–286, 289–292.

⁹ RADNÓTI MIKLÓSNÉ GYARMATI FANNI, *Napló 1935–1946*, szerk. FERENCZ Győző és NAGY Zsejke, 2 köt. (Budapest: Jaffa Kiadó, 2014), 1:39. Fanni itt még az új lap tervezésének első változatáról ír. Később dőlt el, hogy a fiatalok fogják szerkeszteni.

Az idézett szövegből az is kiderül, hogy a lap alapításában és zászlóbontásában indítékként jelen volt a *faji ellentét elutasítása* is. Nem csodálkozhatunk azon, hogy Ignótus Pál egyik-másik írásában úgy vélte: a népiek nemzetkarakterológiát követő hiedelmei közel állnak a náci „völkisch” ideológiához. Bár Illyés Gyula és Németh László ismételen tiltakoztak az efféle egybemosás ellen, és a magyar etnikum egységét hangsúlyozó álláspontjukat igyekeztek elhatárolni a nemzetiszocialista érveléstől, nem tudtak szabadulni a *vérségi származás* meghatározó szerepének elismerésétől.

Feltételezésem szerint Ignótus Pál lapalapítási szándékában személyes meg gondolások is közrejátszhattak, mindenekelőtt az, hogy *apja példáját kívánta követni*, aki előbb *A Hét* publicistájaként tűnt fel, majd az ott szerzett presztízis emelte őt a *Nyugat* főszerkesztői székébe. Azt is érdemes figyelembe venni, ahogy a *Nyugat* szerkesztői megosztották hatáskörüket. Ignótus teljes szuverenitást élvezett vezércikkei témaválasztásában és elvi állásfoglalásaiban, ugyanakkor nem volt érdemi beleszólása a szépirodalmi anyagba, amely fölött Osvát Ernő rendelkezett.

Szembetűnő a párhuzam az apa és a fiú útja között, hiszen Ignótus Pál is hasonló fokú szuverenitásra törekedett, amit csak saját lappal lehetett elérni, és ő is szert tett annyi elismertségre, hogy önálló fórumot alapítson. A lap programját meghirdető vezércikke, a *Vissza az értelemhez* hasonlóképp állt a *Szép Szó* első számának élén, mint a *Kelet népe* a *Nyugat* első számában. De míg a lap törzsgárdája Ignótus Pál nemzedékéből került ki, örömmel vették az idősebb elvbarátok jelentkezését is, köztük az öreg Ignótus szereplését.

A *Szép Szó* szerkesztői, József Attila, Ignótus Pál és a költő kívánságára bevont Fejtő Ferenc kezdetben közösen döntöttek, de elhatalmasodó betegsége miatt József Attila részvétele egyre inkább leszűkült a szépirodalmi anyag gondozásáról a pusztán költői jelenlétre. Tulajdonképpen életében egyetlen elvi jelentőségű prózai szövege jelent meg a lapban (az Ignótusszal közösen írt előfizetési felhívás mellett), a nevezetes *Szerkesztői üzenet* a második számban. A *Hegel – Marx – Freud* című tanulmányának elkészült első részét is meg akarta jelentetni, de rábeszélték, hogy még dolgozzon rajta, így annak szövege csak a halála után, az emlékszámban jelenhetett meg. Nem kétséges, hogy elvi jelentőségük volt *A Dunánál* és *Hazám* című költeményeinek is, de a szerkesztőség megrendelésére készültek, és voltaképpen a szerkesztőség közös álláspontját képviselték, kiegészítették inkább, semmint keresztetkék Ignótus Pál ideológusi működését.¹⁰

Röviden ki kell térnem a szerkesztők kapcsolatára. Ismeretes, hogy József Attila kereste meg a lapalapítás ötletével Ignótus Pált, és ő nyerte meg az ügynek a *Szép Szót* kiadó Cserépfalvi Imrét és a kiadást pénzzel támogató Hatvany Bertalant. Ignótus pedig nem könnyen szánta rá magát a társulásra. Tudott arról, hogy a költő leszámolt népies és kommunista múltjával, mégis *kockázatot* jelentett számára. Erről nemcsak ő számolt be visszaemlékezéseiben, hanem Cserépfalvi Imre is megírta, hogy amikor Ignótus felkereste őt, jelezte: József Attilánál „nincs minden rendben egészségileg; rossz az idegállapota”.¹¹

10 *A Dunánál* egyenesen az előfizetési felhívásban szereplő programjukat emelte költésztette.

11 CSERÉPFALVI Imre, *Egy könyvkiadó feljegyzései* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1982), 144.

Abban, hogy mégis a költő mellett döntött, nemcsak költészetének nagyrabecsülése játszott szerepet, hanem a maga közösségteremtő eltökéltsége és a várható faji alapú támadások *kivédése* is. (Az utóbbival kapcsolatban ismét *párhuzam* kínálkozik a polgári radikálisok és Ady között megkötött szövetséggel.)

Miután a társulás megtörtént, Ignotus rendíthetetlenül kitartott az újra barátságába fogadott József Attila mellett, vállalta a költő betegségét is, gondját viselte, a legapróbb dolgaiban is segítségére volt. Nem egyszer adódott úgy, hogy József Attila egyedül rá támaszkodhatott.

A költő pedig egyre inkább elismerte barátja vezető szerepét, nem kételkedett ideológiai és kultúrpolitikai rátermettségében. Amikor a közönség figyelmébe ajánlotta Ignotus Kosztolányiról szóló kiváló tanulmányát, félig-meddig tréfásan azt írta szerzőjéről, hogy valójában „idealista lírikus”, akinek „ideálja a racionalizmus, melyen oly heves szenvedéllyel csüng, hogy lehetetlen észre nem venni benne egy ősi irracionális élettető erejét”.¹²

Ez korántsem jelentett lebecsülést, éppen ellenkezőleg. Talán így igyekezett enyhíteni az Ignotusról kialakult közkeletű képet a kellemetlenül szókimondó, tévedhetetlennek mutató publicistáról. Az is lehetséges, hogy másról, többről volt szó, hiszen József Attila szívesen élt a *lírikussá* minősítéssel, Hatvany Bertalant is annak nevezte, amikor recenziót írt könyvéről.¹³ Talán mindkettejük, sőt önmaga esetében is az értelmességbe vetett közös hitük *utópikus* jellegére célzott a lírikussá minősítéssel. Sőt, az is elképzelhető, hogy az ekkor már az ösztönös-érzelmi szférát az értelem fölé helyező elmélete felől érezte találónak e formulát, a racionál *mélyebb* megértésre képes gondolkodónak állítva be barátait.¹⁴

Fejtő Ferencet a költő föltehetően azzal a szándékkal vonta be a szerkesztésbe, hogy támogassa őt, ha vitára kerülne sor közte és Ignotus között. Ha erre számított, felsült vele, mert Fejtő számára (szerintem érthető módon) jóval megbízhatóbb igazodási pontot jelentett Ignotus, mint a beteg és sokszor kiszámíthatatlanul viselkedő költő. Fejtő már csak ezért sem jelentett konkurenciát Ignotusnak, aki (amíg nem választotta az emigrációt) *mindvégig a lap szellemi arculatának első számú megformálója maradt*.

Más kérdés, hogy Fejtő is sok elvi jelentőségű cikket jelentetett meg, és előszere-ttel boncolt világnézeti kérdéseket. Könyvbírátaiban is igyekezett alapvető kérdésekkel szembenézni. Közülük a legjelentősebb az André Gide szovjetunióbeli utazásáról szóló könyv ismertetése. A francia író csalódásában és kritikájában Fejtő nem jobb-, hanem éppen baloldali nézőpont érvényesülését látta. Szerinte Gide-nek nem

12 JÓZSEF Attila, „Ignotus Pál: Kosztolányi Dezső” (1937), in JÓZSEF, *Összes tanulmánya...*, 1132–1136, 1132.

13 JÓZSEF Attila, „Ázsia lelke: Megjegyzések Hatvany Bertalan könyvéhez”, in *uo.*, 1017–1024, 1017.

14 Megalapozatlannak tartom Lengyel András vélekedését, aki úgy olvassa Ignotus lírikussá nyilvánítását, hogy József Attila ezzel általánosan bírálja szerkesztőtársa ideológusi működését. Lásd LENGYEL András, „A szerkesztő Ignotus Pál: Adatok és szempontok a Szép Szó történetéhez”, in LENGYEL András, *Minerva baglya: Újabb tanulmányok a késő modern gondolkodás történetéhez, II/2.: A „kései” József Attiláról*, 401–424 (Csikszereda: Státus Kiadó, 2025), 402. Valójában Ignotus egyetlen írását, *A liberalizmus házi reformja* címűt használja fel József Attila, hogy alátámassza különös ötletét. Inkább tűnik játékos fricskának, mint komolyan vehető kritikának.

kellett volna annyira meglepődnie és felháborodnia, hiszen az elmaradott orosz állapotok mellett nem volt más lehetőség, mint „a szocialista ideológia nevében antiszocialista uralmat gyakorolni”. Fejtő szociáldemokrata szemszögből bírálja Lenint is a hataloméhsége miatt, és ezt a tanulságot vonta le: „A bolsevizmus nyilván nem szocializmus, csupán annak eltorzulása, a felelőtlenül, a minden áron forradalmárkodás elméleti igazolása.”¹⁵

Még az is előfordult (például Fejtő *Korszerűtlen párbeszéd* című írásában, amely a *Szép Szó* 1936. szeptemberi számában jelent meg), hogy finoman megcsipkedte Ignótus fogalomtisztázó szenvedélyét, persze fölöttébb óvatosan, fiktív szereplők vitájába csomagolva.¹⁶ Az ő írásainak nyelve-stílusa könnyebben volt befogadható, mint Ignótusé – bár az utóbbi, ha nekidurálta magát, kiváló retorikával rendelkezett (például a Kosztolányi haldoklását felidéző vallomása¹⁷ magas irodalmi értéket képvisel, szinte vetekszik Kosztolányinak az Osvát Ernő öngyilkosságáról szóló, szintén megrendítő beszámolójával). Különös módon éppen Fejtő könnyedebb stílusa miatt vélték sokan írásait kevésbé súlyosnak.

Állásfoglalásaiban is jóval *nyitottabb* volt, mint Ignótus, időnként gesztusokat tett a *Válasz* egyik-másik írója felé, de ezek hatását sikerült lerontania azzal, hogy ironikus vagy gúnyos hangot is megengedett magának. (Talán a legsikerültebb ilyen gonoszkodó írásában Illyés Gyulát figurázta ki, olyannak állítva be őt, mint aki sikeresen hiteti el valamennyi politikai és ideológiai irányzat képviselőjével, hogy hozzájuk tartozik.)¹⁸ Míg Ignótus a rendíthetetlenségével, Fejtő a hajlékonyságával váltott ki több ellenszenvet.

Vádolták őt őszintétlenséggel és *karrierizmussal* is, ahogy naplójában Radnótiné Gyarmati Fanni teszi. Csakhogy figyelembe kellene venni: Fejtő viselkedését (legalábbis kezdetben) meghatározta, hogy két szerkesztőtársához képest *hendikeppel* indult – azoknak már nevük volt, neki viszont nem. (Szerkesztőként is csak később került fel a neve a lapra.) Ez magyarázza, ha nem is menti fel őt, hogy bizonyítási kényszerében sokszor volt türelmetlen és ügyetlen; amikor pedig nyeregben érezte magát – talán kompenzációként – átesett a ló túlsó oldalára, érzéketlenül vagy éppen ridegen viselkedett.

Hatalmas munkabírása volt, a sok vesződéssel járó aprómunkából mindenkor kivette részét, a szerkesztés technikai oldala leginkább az ő vállán nyugodott. De a tördelésből nem ő, hanem a betegsége szorította ki József Attilát. Fejtő csak kihasználta a helyzetet.

15 FEJTŐ Ferenc, „»Ami fontosabb Oroszországnál is«: André Gide: *Retour de l'U. R. S. S.*” (1936), in FEJTŐ, *Szép szóval*, 263–281, 270, illetve 281.

16 Lásd FEJTŐ Ferenc, „Korszerűtlen beszélgetés” (1936), in *A Szép Szó 1936–1939*, szerk. BOZÓKI András, tan. AGÁRDI Péter, 104–119 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó–Magvető Könyvkiadó, 1987). A továbbiakban: Antológia.

17 IGNÓTUS Pál, „Kosztolányi Dezső” (1936), in IGNÓTUS, *Jegyzetek...*, 377–385, 382–384. Nemcsak József Attila állt közel Kosztolányihoz, hanem a *Szép Szó* teljes vezérkara. Külön számot szenteltek emlékének.

18 FEJTŐ Ferenc, „Világnézeti poligámia, avagy felsülésem Illyepusztáival” (1938), in FEJTŐ, *Szép szóval*, 82–86.

A Gyarmati Fanni Fejtő-ellenes kirohanásait kritikátlanul átvevő Lengyel András elítélően említi az 1937. május 26-án József Attilának írt levelét. Ebben ez olvasható:

Kedves Attila!

Aljas disznó vagy. [...] Vagy a Szép Szó szerkesztője valaki, vagy lírai költő. Ezer megbeszélési való van, s Te távollétteddel tűntetsz. Ha pénteken nem jelsz meg Mártinál, nem küldünk érted mentőkocsit és nem ismerünk többé. [...]

Nem üdvözöl
Fejtő¹⁹

Csak hogy a látszólag goromba megfogalmazást nem szó szerint kell érteni, hanem mint barátok között megengedett, tréfás-játékos, *a költő felrázását célzó* szöveget.²⁰

Nyilvánvaló, hogy Fejtő igen nagyra tartotta József Attila tehetségét. Ellenpéldaként szoktak hivatkozni *A háború utáni magyar irodalom* című írásának arra a passzusára, ahol valóban az olvasható, hogy „ha Önök azt kérdezik tőlem, kit tekintek jelen irodalmunk legkimagaslóbb, legeurópaibb színvonalú költői személyiségének, habozás nélkül Babits Mihályra mutatnék”.²¹ De ugyanebben a cikkében Fejtő József Attiláról is azt írja, hogy „az ifjabb, a háború utáni nemzedéknek kétségkívül [ő a] legkiválóbb költője”.²² Miért ne fért volna meg egymás mellett a két költő rangja, mint két különböző nemzedék legjobbja?

Az is igaz, hogy amikor Köhalmi Béla arról faggatta a *Szép Szó* embereit, melyek voltak a legjelentősebb olvasmányélményeik, Fejtő nem említette József Attila nevét, mint ahogy Ignótus Pál és Németh Andor sem.²³ Talán az lehet ennek a valóban megdöbbentő mellőzésnek magyarázata, hogy valamennyien úgy fogták fel Köhalmi felkérését: csupán az eszmélkedésüket meghatározó ifjúkori olvasmányaikról kell számot adniuk.

A halála előtti évben a költő valóban eltávolodott Fejtőtől. De ez nem akadályozta meg az utóbbit abban, hogy a *Szép Szó* emlékszámában közétegye az első és mindmáig az egyik legkitűnőbb pályaképet.²⁴ Elképzelhető, hogy a József Attila életművét meggyőző perspektívába állító bemutatáshoz nemcsak csálthatatlan minőségérzékre és beleélő képességre volt szükség, hanem egyfajta magaslati pozíciót kínáló távolságtartásra is. Úgy vélem, hogy Ignótus Pálnak ugyanitt olvasható nekrológja azért nem

19 Fejtő Ferenc – József Attilának, in JÓZSEF Attila, *Levelezése*, szerk. STOLL Béla, Osiris klasszikusok, 525 (Budapest: Osiris Kiadó, 2006).

20 LENGYEL, „A szerkesztő Ignótus Pál...”, 420. Meglepő, hogy Lengyelnek nincs füle a levél hangnemének megítéléséhez.

21 FEJTŐ Ferenc, „A háború utáni magyar irodalomról: Irodalomszociológiai vázlat” (1937), in FEJTŐ, *Szép szóval*, 24–39, 30. Csak hogy e minősítést némiképp lerontja, hogy Fejtő hozzáteszi: Babits „nagy költő, de gyöngé kultúrpolitikus”. Uo., 29.

22 Uo., 37.

23 Lengyel András ezt is felhánytorgatja Fejtőnek. LENGYEL András, „A Szép Szó »néger portása«: A Fejtő–József Attila-viszony alakulástörténetéhez”, in LENGYEL András, *Minerva baglya: A későmodern gondolkodás történetéhez*, 445–485 (Budapest: Magánkiadás, 2022), 482.485

24 FEJTŐ Ferenc, „József Attila költészete” (1938), in FEJTŐ, *Szép szóval*, 132–155.

mérközhet Fejtő teljesítményével, mert nem leküzdhető „hátrányt” jelentett Ignótus számára, hogy emberileg túlságosan közel állt József Attilához.

Itt csak utalhatok arra, hogy a *Szép Szó* szerzői nem győztek rámutatni a magyar irodalmi életet veszélyeztető politika gyászos következményeire. *Eliszaposodott irodalom* című cikkében Ignótus – Schöppflin Aladár 20. századi magyar irodalomtörténetével vitázva – szembeállította a *Nyugat* korai korszakát, melyben bátran küzdött az irodalom felszabadításáért a politika nyomása alól s ugyanakkor a politizálás jogát követelve, a jelenbeli korszakával, amikor megalkuvó módon politikamentességre törekszik.²⁵ A lap szerzőgárdájának prágai előadókörútján pedig úgy nyilatkozott a *Szép Szó* programjáról, hogy a lap „a régi *Nyugat*” folytatója.²⁶ Figyelemre méltó, hogy a háború utáni csatározásokat Ady körül – a megtérés és kisajátítás stációit – a maga baloldali elfogultságával, de indokolt szarkazmussal (1936-ból visszanezve) így foglalta össze a *Szép Szóban*:²⁷

[Ady é]letében „érthetetlen” volt, nemzetrontó és gyökértelen, maga a legkócosabb galileizmus és martinovicsosság²⁸ [...]. Érthetetlen költőből ijesztően hamar legendásodott közérthetővé és értelmetlenné, kétértelművé, félreérthetővé. [...] Sík Sándor odaajándékozta Ady Endrét a katolicizmusnak, Makkai Sándor a protestantizmusnak, Szabó Dezső az ősmagyar pogányságnak, Ady Lajos Milotay Istvánnak.²⁹ [...] Kereszténynek, kereszténynek és ősmagyaroknak úgy volt ő egész és hiteles, azon galileista és martinovicsos megjelenésében, ahogy kereszténynek, kereszténynek és ősmagyarok nem szenvedhették. Amit azóta neo-jobboldali kegyelet rárakott, az csak ártott alakjának, eltorzította igazi mondanivalóit, szalonképes barbárrá, duhaj olajlenyomattá preparálták ezt a, minden féktelen és negédes testi-lelki kicsapongásában is, polgárosodott, okos és bátor egyéniséget.³⁰

25 IGNÓTUS Pál, „Eliszaposodott irodalom” (1937), in *Antológia*, 325–339, 332–339.

26 IGNÓTUS Pál, „A *Szép Szó* programja” (1937), in *uo.*, 339–341.

27 Az apropót a Főja Géza által Ady publicisztikájából válogatott és szerkesztett kötet szolgáltatta: ADY Endre, *Jóslások Magyarországról: Tanulmányok és jegyzetek a magyar sorskérdésekről*, szerk. Főja Géza (Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., [1936]). Ignótus Pál üdvözölte a könyv kiadását, amely szerinte „visszaadja Ady Endrét önmagának”. IGNÓTUS Pál, „Ady restitutus” (1936), in IGNÓTUS, *Jegyzetek...*, 369–374.

28 Célzás Ady kapcsolatára a Galilei Körrel és a szabadkőműves Martinovics Páhollyal. 1919 után a hivatalos magyar propaganda mindkettőt súlyos eltévelyedésnek nyilvánította.

29 Ady Lajos könyvének egyik lábjegyzetében olvasható: „1918 tavaszán már azzal is eldicsekedett [Ady Endre] előttem, hogyha a Milotay István *Új Nemzedékének* Duna-uccai, a Bandiék lakásától 40–50 lépés távolságra eső szerkesztőségi helyiségébe át-átnezegetett egy kis beszélgetésre.” Ady Lajos, *Ady Endre* (Budapest: Amicus, 1923), 222. Bóka László emlékezése szerint – amikor rákérdezett erre – „Ady Lajost zavarba hozta a kérdés. Egy ideig azt magyarázgatta, hogy Milotay akkor ellenzéki, háborúellenes, Tisza-ellenes újságíró volt, de aztán kibőkte: – Milotay akarta ezt a kapcsolatot, de Bandi nem állt kötélnék, ez az igazság. Mikor a könyvem megjelent, akkor ennek taktikai értelme volt. Ki kellett Bandit mosni a bolsevizmus vádjából.” BÓKA László, „Ady barátai”, in BÓKA László, *Válogatott tanulmányok*, szerk. Sík Csaba, 878–879 (Budapest: Magvető Kiadó, 1966), 878–879.

30 IGNÓTUS, „Ady restitutus”, 369–370.

Fölmerül a kérdés: teljesült-e az eredeti elképzelés, a *Szép Szó* megteremtette-e táborát, sikerült-e ellensúlyoznia a *Válasz* kihívását? Úgy vélem, a *vitahelyzet tudatosításában igen, de saját pozíciójuk elfogadtatásában nem*. A kritikához volt igazán tehetségük, nem az ígéhirdetéshez, amelyet eleve elutasítottak. A *kezdeményezés* mindvégig a *Válasz* térfelén maradt. Az Új Szellemi Frontot meghirdető írók hamarosan visszakoztak, és – mint Ignótus Pál ironikusan megjegyezte – Németh László nem tudta megbocsátani sem Gömbösnek, sem magának, hogy lépre ment, de baloldali kritikáinak sem, hogy igazuk volt.³¹ Csakhogy a népi mozgalom szélesebb körű merítéssel rendelkezett, mint a *Szép Szó* köre, és amikor 1937-ben meghirdette a baloldallal összefogó Márciusi Frontot, Ignótus is, József Attila is meglepődve és némiképp gyanakodva, de helyesnek ismerte el céljait. A lap szépirodalmi anyaga – még József Attila páratlan költői teljesítményét figyelembe véve is – összességében nem vetekedett a *Válasz*éval (ezt különben Fejtő is elismerte).

S végképp nem hagyható figyelmen kívül, hogy már 1936-ban úgy tűnt, egész Európa válságban van; a diktatúrák elszaporodása a náci hatalomátvételt nem egyszeri kisiklásnak, hanem modellértékű fejleménynek mutatta. A *Szép Szó* emberei iparkodtak reményt meríteni a francia és spanyol népfrontos összefogásból, de a nemzetközi trend ellenük dolgozott – itthon is, Európában is *kisebbségi álláspontot képviseltek*.

1936 nyarán a *Brassói Lapok* újságírója, Molnár Tibor interjút készített Ignótus Pállal és József Attilával, s Ignótus úgy nyilatkozott, hogy a *Szép Szó* általa „újhumanistának” nevezett irányvonalát mindannyian osztják: a katolikus szerzők éppúgy, mint a szociálliberálisok vagy a polgári radikálisok.³² Tagadhatatlan, hogy a társaság összetétele meglehetősen *tarka képet* mutatott, de ugyanez állapítható meg a népi táborról is. A főemberekhez képest laza volt a külső munkatársak kötődése, így lehetőség lett volna *szélesíteni* a *Szép Szó* körét: a falukutatók legjobbjait is bevonni, ahogy Cserépfalvi Imre javasolta. Ignótus azonban mereven elutasította ezt, amivel nemcsak a lap hatékonyságát korlátozta, hanem Cserépfalvit is elidegenítette, aki ezért felmondta a *Szép Szó* kiadását.³³

Ennek tükrében különösen érdekes olvasmány Ignótus Pál 1959-ben írt visszatekintése. Három évtized távlatából pálcát tör hajdani eltúlzott „urbánus ingerültsége” fölöött. Például megbánta, hogy élesen támadta Bajcsy-Zsilinszky Endrét, aki pedig odáig fejlődött, hogy átlátta: ha valóban a magyar „fajt” akarja védelmezni, akkor minden lehet, csak fajvédő nem, s demokratának és agrárreformernek kell lennie.³⁴ Ignótus már azt is elismerte, hogy az *Előőrs* és *A Toll*, illetve a *Válasz* és a *Szép Szó* valójában a status quóval elégedetlen ifjú nemzedéket képviselte, annak mintegy két szélső pólusaként.³⁵

31 IGNOTUS, „Népiség”, 292.

32 MOLNÁR Tibor, „A haladó szellemű magyar írók a *Szép Szó* köré tömörülnek: Ignótus Pál: *Mi a szellem fiatalságát nem anyakönyvi kivonattal mérjük*”, in *Kortársak József Attiláról I. (1922–1937)*, szerk. BOKOR László és TVERDOTA György, 415–418 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987), 416–417.

33 CSERÉPFALVI, *Egy könyvkiadó feljegyzései*, 152–153.

34 IGNOTUS, „Népiség”, 289.

35 Uo., 289–290, 292–297.

Felvethető, hogy amikor elutasította Cserépválvi javaslatát, tulajdonképpen *szemben* azzal a *népfrontpolitikával*, amit a franciáknál és spanyoloknál örömmel üdvözölt. De hajthatatlanságát valamelyest menti az, hogy mindenáron meg akarta akadályozni a *Szép Szó* egybetartásának fellazítását. Utólag, a későbbi fejlemények ismeretében persze könnyű volt megértőnek lennie. Merőben más volt a helyzet akkor, amikor „élesen” ment a küzdelem.

A kései visszaemlékezés szerint a húszas évek derekán Ignotus két baráti körhöz kapcsolódott: egyfelől a volt egyetemi társak politikamentes filológusaihoz (élükön Halász Gáborral és Szerb Antallal), akik az európai magyarságot féltették, másfelől a baloldali ellenzéki újságírókhoz (Zsolt Bélához és társaihoz), akik az őszirózsás forradalom emlékét ápták. Ignotus szerint az ő személyében ért egymásba a két, egyaránt „urbánus” társaság.³⁶ Meglepő, hogy a *Szép Szó* hasábjain egyik sem jutott igazán szerephez.

Ugyanakkor a nemzedék liberálisainak *józan racionalitást* hirdető programját – azt, hogy *rendet kell teremteni a fogalmak káoszában* – nemcsak Ignotus képviselte, hanem a munkatársai többsége is. Annymra, hogy Hatvany Bertalan vitába szállt vele, amikor meg akarta reformálni a liberalizmus jelentését, József Attila pedig kedves iróniával jelezte, hogy szubjektívvé és ellentmondásossá teszi a fogalmat, ahelyett, hogy eleget tenne eredendő rendteremtő szándékának.³⁷

Befejezésül úgy összegezném Ignotus Pál és a *Szép Szó* kapcsolatát, hogy sikerült egy olyan folyóiratot létrehoznia, melynek meghatározó ideológusa lett, és azt is elérte, hogy a kortárs értelmiségi ellenzéknek számolnia kellett a lappal. De a vállalkozás nem tudta teljesíteni szerkesztőinek nagyratörő terveit, kisebb részben a maguk hibájából, nagyobb részben a kedvezőtlen hazai és nemzetközi környezet miatt. A *Szép Szó* így is figyelmeztető ujjként mutatott rá történelmi eltévelyedésünkre – akkor is, és sajnos azóta is.

³⁶ Uo., 287.

³⁷ IGNOTUS Pál, „A liberalizmus házi reformja” (1936. május); HATVANY Bertalan, „Halvaszületett reform, vagy újjászülető gondolat” (1936. július–augusztus); IGNOTUS Pál, „Viszontválasz” (uo.); JÓZSEF Attila, „Ignotus Pál: *Kosztolányi Dezső*” (1937. február), in *Antológia*, 63–68, 92–97, 98–100, 187.